

CSATATÉRKUTATÁS ÉS RÉGÉSZETI PERSPEKTÍVÁK

Battlefield Archaeology and Perspectives of Archaeology

Military archaeology is a research area using work methods from archaeology, military history and forensic anthropology. Military archaeology has a number of main branches: battlefield archaeology, wreck exploration, the exploration of defence installations, and war grave exploration. In the terms of military archaeology two main auxiliary fields have to be emphasized: landscape archaeology and military terrain analysis. The reconstruction of military history events and the projection of these events to the terrain is based on the written and image sources, and of the objects found at the location. In the case of Middle-Age battlefield explorations, the localization of the terrain is hindered by the lack of authentic images from the period and by the taciturn nature and religious view of the written sources. It was basically the Early Modern Age that brought about an increase in the number of historical sources which can factually help the identification and exploration of battlefields. From the Early Modern Age onwards, research can count on draft drawings made at the location of the fightings, and on battle images of pamphlets and newspapers, drawn after the accounts of eyewitnesses. These drawings record battle events that actually took place (verified by written sources, too) and the actual landscape characteristics which can sometimes be identified even today. The Battle of Segesvár has major importance in the military history of the 1848-1849 Hungarian Revolution and War of Independence, because this is where the poet and revolutionary Sándor Petőfi died. The conference in the Petőfi Museum of Literature on 7 May 2015, discussing topics of literature history, military history and archaeology, proves that scholars are open to new explorations in connection with the Battle of Segesvár. If an opportunity presents itself in the future for the complex terrain analysis of the battle, it will be of major importance to define the realistic goals and to choose the appropriate work methods.

Keywords: military archaeology, battlefield archaeology, Battle of Segesvár (Sighișoara, AD 1849)

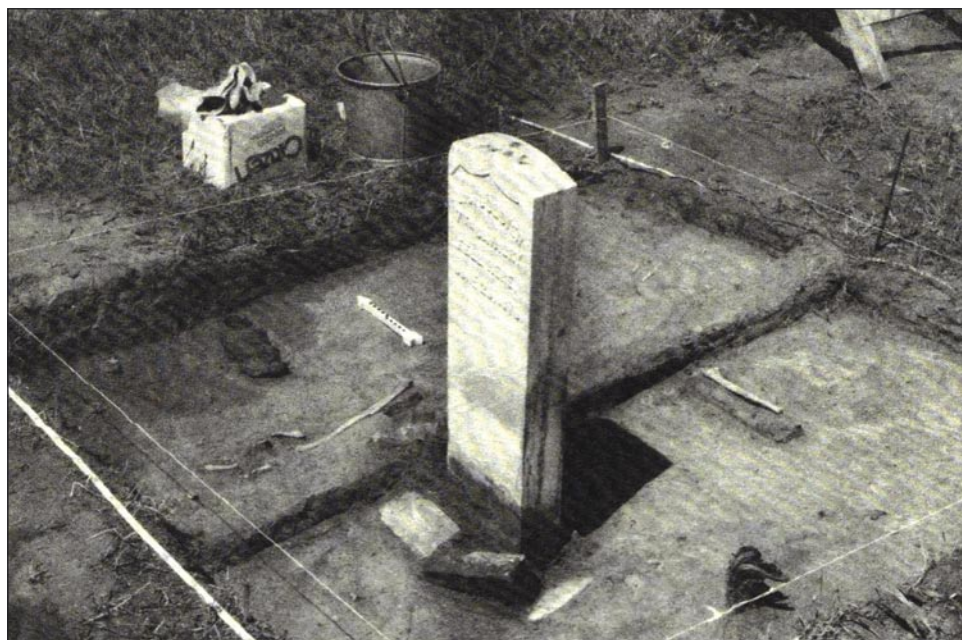
A hadirégészet

A régészetnek két ága lép túl a tradicionális régészeti korszakok kronológiai záróhatárán: az iparrégészet és a hadirégészet (*Archaeology of War, Military Archaeology*). A hadirégészet időbeli keretei tágak, a prehistorikus korszaktól a modern korig vezet; interdiszciplináris mivoltát tekintve pedig egyszerre merít a klasszikus régészet, a tájrégészet, a hadtudomány (különösen a hadtudományi terepelemzés) és az igazságügyi antropológia módszertanából.¹ A hadirégészet négy fő ággal rendelkezik: a harctérkutató, a hadisírkutató, a védelmi létesítménykutató és a roncskutató.² A második világháború és az 1980-as évek közti időszakban még nem beszélhetünk modern értelemben vett

¹ Tim Sutherland – Malin Holst: *Battlefield Archaeology – a Guide to the Archaeology of Conflict. British Archaeological Jobs Resource*, 2005. 20–23. o.; Peter Bleed – Douglas D. Scott: *Contexts for Conflict: Conceptual Tools for Interpreting Archaeological Reflections of Warfare. Journal of Conflict Archaeology*, 6. (2011) 1. sz. 47–53. o.; Carman 2013. 13–16. o.; Susa Éva – Molnos Mária: *Az igazságügyi antropológia szerepe a jeltelen eltemetések (1945–1962) kutatásában*. In: *Hőseink nyomában*. 2013. 305–306. o.

² *Négyesi* 2010. 31–32. o.

hadirégészetről, ebben a korszakban főként tudományos igényű militaria-gyűjtéssel számolhatunk.³ A modern hadirégészet szemléleti és módszertani alapjait Richard A. Fox és Douglas D. Scott fektette le az 1984–1985. évi Little Bighorn-i csata (1876, Montana, USA) helyszínének terepkutatása során. Az amerikai lovasság története legnagyobb vereségének tartott összezapás rekonstruálását és eseményeinek lokalizációját alapvetően megnehezítette a hiteles források hiánya. A csata menetéről nem maradt fenn megbízható beszámoló, a hadtörténeti kérdésekre csak a régészeti módszerekkel történő terepkutatás tudott válaszokat adni. A régészeti kutatás (szisztematikus fémkereső műszeres terepbejárás, a csatatéren kialakított katonai temető sírjainak feltárása és az emberi maradványok antropológiai vizsgálata) jelentős mértékben árnyalta a hadtudomány összezapásról alkotott képét. (1. kép.) A tárgyi emlékegyet leletmintázata alapján pontosan rekonstruálhatóvá váltak a csata történései, a terepen és az antropológiai vizsgálatok révén számos új információval sikerült kiegészíteni a George Custer katonáinak végóráira vonatkozó ismereteket.⁴ A Little Bighorn-i terepkutatás régészeti módszertani alapelveit Amerikában és Nyugat-Európában hamar alkalmazni kezdték. Észak-Amerikában az angol–francia gyarmati há-

1. kép: A Little Bighorn-i csatatér területén kialakított katonatemető egyik sírjának feltárása (Scott – Fox – Connor 1989. 58. o., Fig. 12.)

³ Szemléletes példák lehetnek erre John Laffin (ausztrál író és régész) kutatásai, 1987-ben megjelent *Battlefield Archaeology* című könyve is elsősorban gyűjtőknek szánt munka. Laffin „régészeti” szemléletére jellemző, hogy a legtöbb esetben a „relic” és a „souvenir” kifejezést használta a terepen talált tárgyi leletekre vonatkozóan. *John Laffin: Battlefield Archaeology*. London, 1987.

⁴ Scott – Fox – Connor 1989.

borúk, a függetlenségi háború, az amerikai polgárháború és az indián háborúk régészete, Európában a világháborús régészet (különösen a *Great War Archaeology*) és a történelmi csatater kutatása lendült fel.⁵ Magyarország esetében a modern konfliktusrégészet közel egy évtizedes múltra tekint vissza, a konfliktusrégészet nemzetközi eredményeit és munkamódszerét bemutató első magyar nyelvű monográfia Négyesi Lajos tollából született meg *Csaták néma tanúi* címmel 2010-ben.

Módszertan, forrásbázis és forráskritika

A középkori csatater kutatását alapvetően nehezíti a hiteles képi ábrázolások hiánya és az eseményekről beszámoló írásos források vallásos szemlélete, szűkszavúsága. A középkori híradások szerzői gyakran istenítéletként értelmezték a csaták végkifejletét, isteni segítségre vagy egy patrónus szent közbenjárására vezették vissza az eseményeket.⁶ Egy összecsapás eseményeinek rekonstruálhatóságát alapvetően a rendelkezésre álló hiteles írásos és képi források határozzák meg. Döntően a kora újkorban szaporodnak meg azok a történelmi források, amelyek ténylegesen segíthetik a csatater terepi vizsgálatát és azonosítását. A kora újkortól már számolhat a kutatás az összecsapások helyszínén készített vázlatrajzokkal, illetve szemtanúk elbeszélésére épülő, röplapokban és újságokban megjelenő csataképekkel, amelyeken a küzdelem valóban megtörtént (az írásos forrásokkal is összevethető) eseményei és valódi, akár napjainkban is visszaazonosítható tájelemek kerültek megjelenítésre.⁷ A csataleírások forrástípusai is bővültek: a korabeli hadjáratok nagyobb eseményeiről hadinaplók, hivatalos jelentések, magán levelek, memoárok, röplapok és újsághírek informáltak egyszerre. G. Etényi Nóra a hadszínterek nyilvánosságával kapcsolatban 2003-ban a következőket írta: „Ugyanannak a hadszíntérnek többféle nyilvánossága is létezett, sőt ugyanaz a nyilvánosság többféle »szerkesztésben« is olvashatta az adott hadszíntér eseményeit.”⁸ Egy csata eseményeinek a szemtanúktól származó beszámolóik alapján való megismerhetőségét már a XIX. században is megkérdőjelezték. Victor Hugo *A nyomorultak* (*Les misérables*) című regényében az 1815. évi waterlooi csata eseményeinek megérthetőségéről a következőképp emlékezett meg: „A waterlooi ütközet talány. Éppoly homályos azok szemében, akik megnyerték, mint annak szemében, aki elvesztette.

⁵ A témához lásd: *David R. Starbuck*, *The Great Warpath. British Military Sites from Albany to Crown Point*. Hanover, London, 1993.; *David R. Starbuck*, *The Archaeology of Forts and Battlefields*. Gainesville, 2012.; *Clarence R. Geier – Stephen R. Potter*. Ed. by, *Archaeology Perspectives on the American Civil War*. Gainesville, 2003.; *Historical Archaeology of Military Sites: Method and Topic. Clarence R. Geier – Lawrence E. Babits, Douglas D. Scott – David G. Orr*. Ed. by, (Kiadási hely nélkül) 2011.; *Tony Pollard – Neil Oliver: Two Men in a Trench. I–II*. London, 2002–2003.; *Birger Stichelbaut*, *The Application of Great War Aerial Photography in Battlefield Archaeology: the Example of Flanders*. In: *Past Tense. Studies in the Archaeology of Conflict*. Ed. by *T. Pollard – I. Banks*. Leiden, Boston, 2006. 235–243. o.; *Andrew Robertshaw – David Kenyon*, *Digging the Trenches. The archaeology of the Western Front*. Barnsley, 2008.; *Nicholas J. Saunders*: *Killing Time. Archaeology and the First World War*. Stroud, 2010. A téma magyarul történelmi historiográfiái áttekintéséhez lásd: *Négyesi Lajos*: *Hadirégészet. Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 1. sz. 160–181. o.

⁶ *Jan Frans Verbruggen*: *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*. Woodbridge, 1997. 5. o.

⁷ *Négyesi Lajos*: *Henrik Ottendorf szentgotthárdi csatát ábrázoló metszetének hitelessége a terepen végzett kutatások tükrében. Vasi Honismereti és Helytörténelmi Közlemények*, 1998. 1. sz. 40–42. o.

⁸ *G. Etényi Nóra*: *Hadszíntér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*. Budapest, 2003. 12. o.

Napóleon szerint pánik, Blücher⁹ nem érti az egészet; Wellington¹⁰ nem ért semmit belőle. Nézzük meg a tudósításokat. A jelentések zavarosak, a magyarázatok homályosak... A többi történetíró bizonyos mértékben mind a káprázat rabja ...”¹¹ Az *Annales* történeti iskola meghatározó tagja, Marc Bloch a csak jóval halálát követően megjelent *A történetész mestersége (Apologie pour l'histoire ou le métier de l'historien)* című monográfiájában jelentős forráskritikai észrevételeket adott közre a történeti események lejegyzésére vonatkozóan: „... a tanúságok tulajdonképpen emlékek felidőzéséből állnak, s az észlelés eredendő hibáihoz még az emlékezet hibái is hozzájárulnak ... számos történelmi eseményt csak erős érzelmek alatt álló emberek figyelhettek meg, vagy olyan tanúk, akiknek figyelme, amely vagy túlságosan is későn ébredt fel, ha meglepetés érte, vagy a közvetlen cselekvés gondja tartotta fogva, nem tudott kellő erővel azokra az elemekre koncentrálni, amelyeknek a mai történész, nem ok nélkül, alapvető jelentőséget tulajdonít.”¹² John Keegan, a sandhursti Királyi Akadémia iskolateremtő tanárának 1976-ban megjelent *A csata arca (The Face of the Battle)* című könyve Bloch gondolatát jelentős mértékben kiegészítette és tovább árnyalta az 1811. évi albuerei (Spanyolország), 1854. évi balaklavai (Oroszország) és az 1807. évi eylauai (Lengyelország) csata egy-egy írásos forráspéldáján keresztül. Keegan forráselemzés alapján a csataleírások három jellegzetességét határozta meg: az emberi viselkedés uniformizálódását, a történetek gyors, egyszerűsített szaggatott ábrázolását és a kollektív képalkotást.¹³

A csatateretek speciális lelőhely-mivolttal rendelkeznek, hiszen a lelőhely néhány óra vagy néhány nap alatt jön létre és az összecsapást követően azonnal pusztulásnak indul.¹⁴ Egyrészt a csataterén az értéket képviselő, elejtett vagy eldobott tárgyakat a győztes fél vagy a helyi lakosság összeszedi, másrészt a természet és az ember tájformáló tevékenysége (erózió, mezőgazdasági művelés, erdőirtás, folyószabályozás) következtében a történeti táj arculata megváltozik az évszázadok folyamán.¹⁵ Az emberi tevékenységek vizsgálható nyomot hagynak a történeti tájban,¹⁶ Jay Appleton (University of Hull) meghatározása szerint „a táj egyfajta háttérdíszlete az emberi tevékenység színpadának”.¹⁷ A táj és a felszín fizikai aspektusai jelentős mértékben kihatnak az alkalmazható katonai stratégiára és taktikára.¹⁸ A terepviszonyoknak a hadjáratokra és a csatákra gyakorolt hatásának kér-

⁹ Gebhard Leberecht von Blücher herceg (1742–1819) porosz vezértábornagy, a lipcsei és a waterlooi csata résztvevője.

¹⁰ Arthur Wellesley herceg (1769–1852) brit tábornok, a Franciaország elleni koalíciós csapatok parancsnoka a waterlooi csatában.

¹¹ Victor Hugo: A nyomorultak. Ford. Lányi Viktor, Révay József. Budapest, 1956. 385. o.

¹² Marc Bloch: A történetész mestersége. Ford. Babarczy Eszter, Kosáry Domokos, Pataki Pál. Budapest, 1996. 74–75. o.

¹³ John Keegan: A csata arca. A közkatonák háborúja, 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme. Ford. Kőrös László. Debrecen, 2000. 41–52. o.

¹⁴ Martin Brown – Richard Osgood: Digging up Plugstreet. The Archaeology of a Great War Battlefield. Sparkford, 2009. 21. o.; Négyesi Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 4. sz. 75. o.

¹⁵ William George Hoskins: The Making of the English Landscape. Singapore, 1985. 10–16., 298–303. o.; Négyesi 1994. 75. o.

¹⁶ Johnson 2007. 3–4. o.

¹⁷ Idézi Johnson 2007. 3. o.

¹⁸ Peter Doyle – Matthew R. Bennett: Terrain in Military History: an Introduction. In: *Fields of Battle. Terrain in Military History*. Ed. by Peter Doyle, Matthew R. Bennett. Dordrecht, Boston, London, 2002. 1. o.

désköre az ókortól kezdve témája a katonai teoretikus műveknek.¹⁹ Carl von Clausewitz a következőket írta a táj jelentőségéről *A háborúról (Vom Kriege)* című nagyhatású elméleti munkájában: „... a táj és a terep igen közeli és mindig is meglévő kapcsolatban áll a háborús tevékenységekkel, ugyanis döntő hatással bír az ütközet előkészítésére, lefolyására és kiaknázására egyaránt.”²⁰ Clausewitz a terepviszonyok hadjáratokra kiható hármasságát a megközelítés és az áttekintés akadályozását, illetve a fedezék-mivoltot különítette el, majd a táj három fő jellegzetességéként a domborzatot, a természetes képződményeket (mocsarak, folyók, tavak, erdők) és a „kultúra létesítményeit” (mesterséges tájlelemek) határozta meg.²¹ A történeti táj rekonstruálásának alapvető módszere az angolszász gyökerekkel rendelkező tájrégészet (*landscape archaeology*). A tájrégészet a leőhelyet mindig tágabb környezeti, illetve kulturális összefüggéseivel vizsgálja alapvetően non-destructív kutatási módszereket (archív térképek és légi fotók elemzése, írásos forrásokban fellelhető tájtörténeti adatok gyűjtése) alkalmazva.²²

A csaták leletképződésre is kiható dinamikáját Clausewitz a következőképp írta le: „A katonák nagytömegekben, egymás mellé és mögé rendezve, nyugodtan felsorakoznak, majd a nagy egésznek egy viszonylag csekély része felfejlődik, és órákon át tartó tűzharcba bocsátkozik, amelyet olykor kisebb szurony- és lovasrohamok szakítanak meg, így a harc ide-oda hullámzik.”²³ Az összecsapás során elejtett vagy eldobott tárgyak leletmintázata (speciális lelettipusok koncentrációja vagy teljes hiánya) segítheti a történések rekonstruálását és terepi kivetítését.²⁴ Az 1415. évi agincourti csata esetében a negatív régészeti megfigyelések tették lehetővé egy alternatív lokalizációs lehetőség kialakítását. A csatateret a Sir Woodford által 1818-ban feltárt, a csatához köthető tömegsír közelében feltételezték hosszú ideig. (2. kép.) A csatater belső küzdőterének vélt leőhelyen Tim Sutherland és Simon Richardson 2002-ben kezdeményezett szisztematikus fémkereső műszeres leőhelyfelderítést. A régészek a fémhulladékkal, recens tárgyakkal jelentős mértékben szennyezett leőhelyen, az Agincourt–Tramcourt-út északi és déli térségében megközelítőleg száz régészeti korú tárgyat találtak, biztosan a csatához köthető lelet azonban nem került elő. A talált 32 pénzérem közt sem volt a középkorra keltezhető darab. A csatater újabb lokalizációjára az írásos források áttekintése nyújtott lehetőséget: számos történeti forrás ugyanis a Ruisseauville-i jelzővel illette a csatát, illetve több forrás a Ruisseauville és Maisoncelle közti területet jelölte meg a küzdelem helyszínéül.²⁵

A csatater terepi lehatárolását középkori összecsapások esetében főleg nyílhegyek, a kora újkori újkori csaták esetében az elejtett (ép) vagy kilőtt (deformálódott) muskéta-, illetve puskalövedékek és tüzéségi lövedékek segíthetik.²⁶ A kézi tűzfegyverekhez tartozó

¹⁹ A csataterek térszemléletéhez lásd: *Patricia Carman – John Carman: Bloody Meadows. Investigating Landscape of Battle*. Thrupp, 2006. 19–22. o.

²⁰ *Clausewitz* 2013. 368. o.

²¹ *Clausewitz*: 2013. 368–369. o.

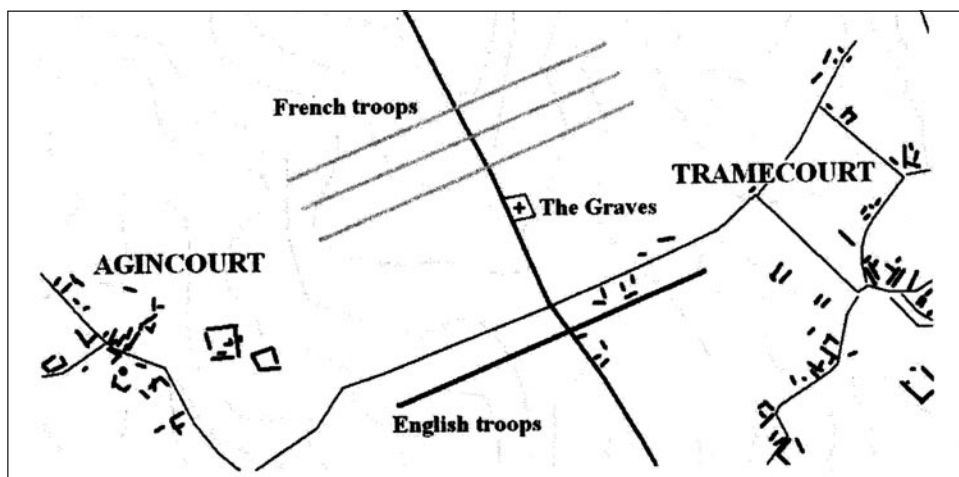
²² *Tom Williamson*: Questions of preservation and destruction. In: *The archaeology of landscape*. Ed. by. *Paul Everson, Tom Williamson*. Manchester, New York, 1998. 1. o. A tájrégészet módszertanához lásd még: *Unravelling the Landscape. An Inquisitive to Archaeology*. Ed. by. *Mark Bowden*. Stroud, 1999.; *Johnson* 2007.

²³ *Clausewitz*: 2013. 228. o.

²⁴ *Sivilich* 2005. 75. o.

²⁵ *Sutherland* 2006.

²⁶ *Glenn Foard*: The Investigation of Early Modern Battlefields in England. In: *Schlachtfeldarchäologie / Battlefield Archaeology. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle. Band 2*. 2009. Hrsg. von *Harald Meller*. Halle, 2009. 121–122. o.; *Sivilich* 2009. 86. o.; *Négyesi* 2010. 95. o.

2. kép: Az agincourti csata egyetlen, a XIX. században feltárt tömegsírja és a hadrendek korai rekonstrukciója (Sutherland 2006. 249. o., Fig. 3.)

lövedékek terepmintázatán alapuló lokalizáció és eseményrekonstrukció különösen azon korok összecsapásai esetében eredményes, amikor az egymással szembenálló hadseregek már egységesített löfegyvereket használtak. Az 1746. évi cullodeni csata (Skócia) helyszínének fémkereső műszeres bejárása során a kutatók által talált ólomgolyók nagy általánosságban két puskatípushoz tartoztak: a brit hadsereg által 1742-től használt, 19,05 mm-es Brown Bress-puskákhoz és a jakobiták által használt 17,5 mm-es, francia gyártmányú Charleville-puskákhoz.²⁷ Az amerikai függetlenségi háború összecsapásainak kutatásakor szintén jelentős segítséget nyújtott a jelentősebb összecsapások terepkutatásakor, hogy a szembenálló felek eltérő kézi tűzfegyvereket, a brit erők Brown Bress-puskákat, a kontinentális hadsereg katonái pedig a francia Charleville-puskákat használtak.²⁸ A terepen talált ólomlövedékek interpretálásakor a korabeli pisztolyok, karabélyok, muskéták és puskák kaliberadatait veszik a leggyakrabban alapul.²⁹ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a lövedék mérete sosem volt azonos a fegyvercső tényleges kaliberével, továbbá a nagyobb muskéta- vagy puskagolyó mellé több kisebb méretű golyót (*buck and ball*) is tölthettek a tüzérő hatékonyságának fokozása céljából.³⁰ A kora újkori, illetve újkori kézi tűzfegyver-

²⁷ Tony Pollard: Capturing the Moment: The Archaeology of Culloden Battlefield. In: Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle. Ed. by Tony Pollard. Barnsley, 2009. 144–145. o.; Harold L. Peterson – Paul Hamlyn: The Book of the Gun. London, New York, Sidney, Toronto, 1969. 96–97. o.

²⁸ Sivilich 2005. 83–84. o.

²⁹ Adrian Mandzy: Tatars, Cossacks, and the Polish Army: the Battle of Zboriv. In: Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War. Ed. by Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker. Washington, DC., 2009. 200. o.; Glenn Foard: The Battle of Edgehill: History From the Field. Battlefield Annual Review, 2005. 52. o.

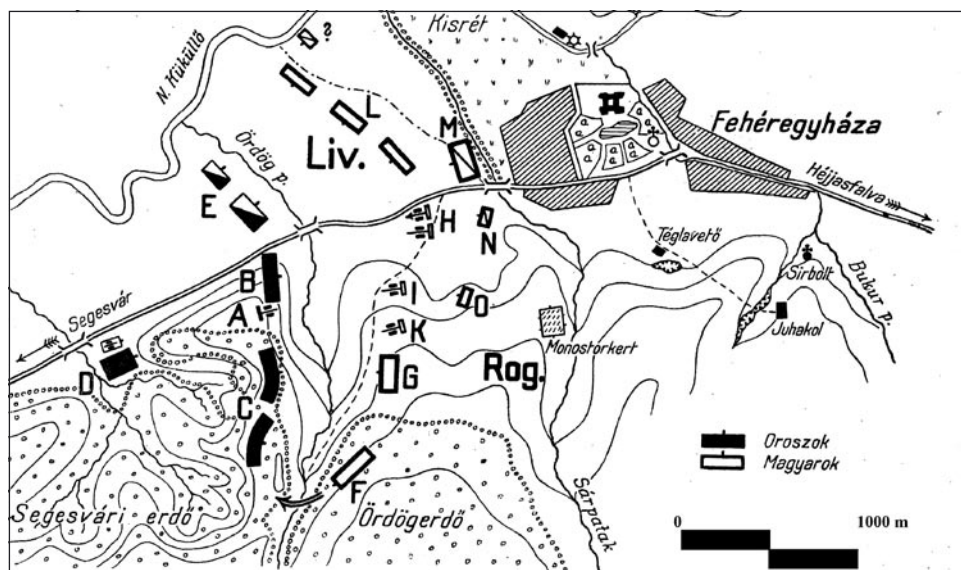
³⁰ Sivilich 2009. 86. o.; Steven D. Smith – James B. Legg – Tamara S. Wilson: The Archaeology of the Camden Battlefield: History, Private Collections and Field Investigations. Washington DC., 2009. 56. o.; Kelenik József: A kézi löfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. Hadtörténelmi Közlemények, 104. (1991) 3. sz. 98. o.

lövedékek régészeti interpretálásával kapcsolatban Daniel M. Sivilich 2009-ben írt alapvető jelentőségű tanulmányt a Monmouth Battlefield State Park (New Jersey, USA) területén talált, függetlenségi háború korabeli puszkagolyók feldolgozása alapján.³¹

A segesvári ütközet (1849) régészeti kutatásának lehetőségei

Az 1849. július 31-én vívott segesvári ütközetről Gyalókey Jenő a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain 1932-ben jelentetett meg a témában máig alapmunkának számító tanulmányt.³² Az ütközetről beszámoló forrásokkal szemben Gyalókey és később Hermann Róbert is jelentős kritikát fogalmazott meg: az összecsapás nem rendelkezik „egykorú és szakszerű” magyar nyelvű leírással, és a fennmaradt beszámolók nem egyszer jóval az eseményeket követően kerültek csak lejegyzésre.³³ Gyalókey orosz és osztrák jelentésekre, illetve forrásmunkákra (különösen az 1849. augusztus 2-án, Segesváron kelt Lüders-jelentésre és az 1849. augusztus 1-jén, Segesváron datált Dorsner-jelentésre)³⁴ támaszkodott az események rekonstruálásakor, illetve azok terepi kivetítésekor.³⁵ (3. kép.)

Alekszandr Nyikolajevics Lüders orosz gyalogsági tábornok 1849. augusztus 2-i jelentésében a következőket írta a csataterőről: „Állásunkat szemből egy patak védte, amelyen gázlón csak a gyalogság és a lovasság tudott átkelni; balszárnyunk teljesen sík területen

3. kép: Gyalókey Jenő vázlatja a segesvári összecsapásról (Gyalókey 1923. 218. o., 6. vázlat)

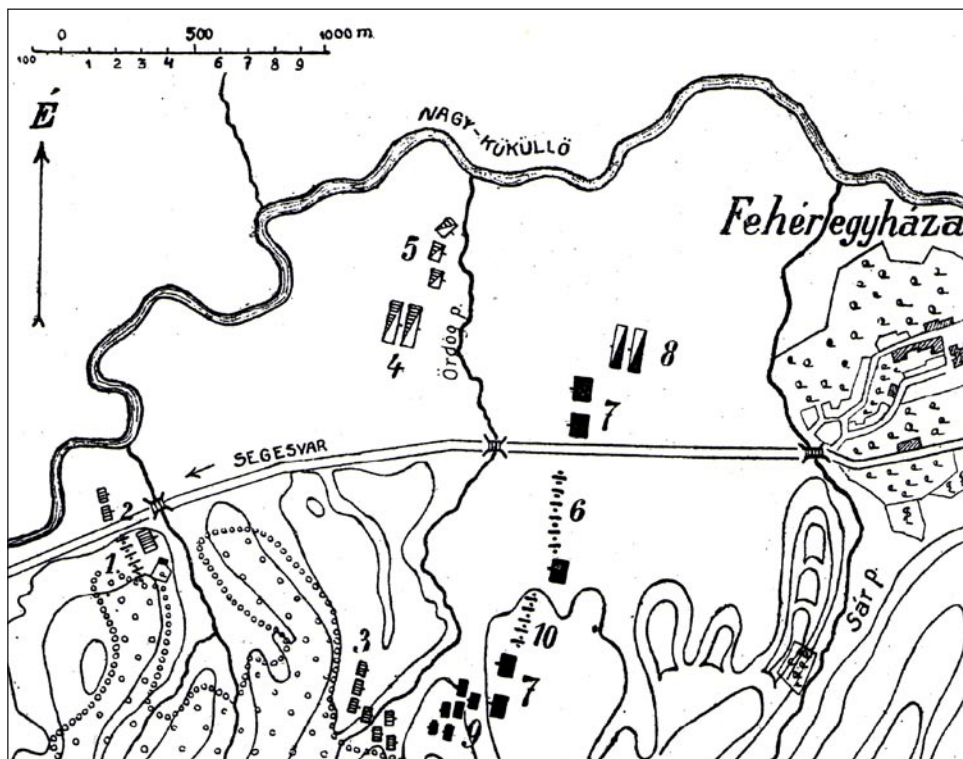
³¹ Sivilich 2009. 94. o.

³² Gyalókey 1932.

³³ Gyalókey 1932. 210–211. o.; Hermann 2012. 438. o.

³⁴ A moszkvai Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban őrzött, eredetileg orosz nyelven íródott, 1849. augusztus 2-i és augusztus 9-i Lüders-jelentések újabb forráskiadását lásd: Rosonczy 2013. 740–744. o.

³⁵ Gyalókey 1932. 211–212. o.

4. kép: Szentgáli Antal vázlatrajza a segesvári ütközetről (Szentgáli 1922–1923. 283. o.)

a Küküllő nevű folyóhoz csatlakozott, amelyen csak egy gázló volt az állás mögött... A jobbszárny egy meredek hegynek támaszkodott, amelynek csúcsát erdő borította, s amely előtt az említett, a Küküllőbe torkolló patak kanyargott.”³⁶ Az összecsapás helyszínének hasonló leírásával találkozhatunk a Lüders-jelentésekre és az orosz V. hadtest hadművelési naplójának információira épülő Ivan Ivanovics Oreusz 1880-ban közölt híradásában:³⁷ „A Segesvár és Fehéregyháza közötti terület, melyen az ellenséggel valószínűen találkoznunk kellett egy kisebb völgy, melyet északról a Nagy-küküllő-folyó, délről pedig erdős hegyek határoltak... A völgyet, csaknem középen, egy meredek partú, de azért mindenhol átgázolható patak szeli át.”³⁸

Az ütközet eseményeinek rekonstrukcióját segítő korabeli térképvázlattal nem számolhat a kutatás. Oreusz 1880-ban kiadott könyve tartalmaz egy térképvázlatot az eseményekre vonatkozóan,³⁹ s Szentgáli Antal 1923-ban megjelent tanulmányában ezt felhasználva készített vázlatot az összecsapás első fázisához.⁴⁰ (4. kép.) Gyalóky munkájában az üt-

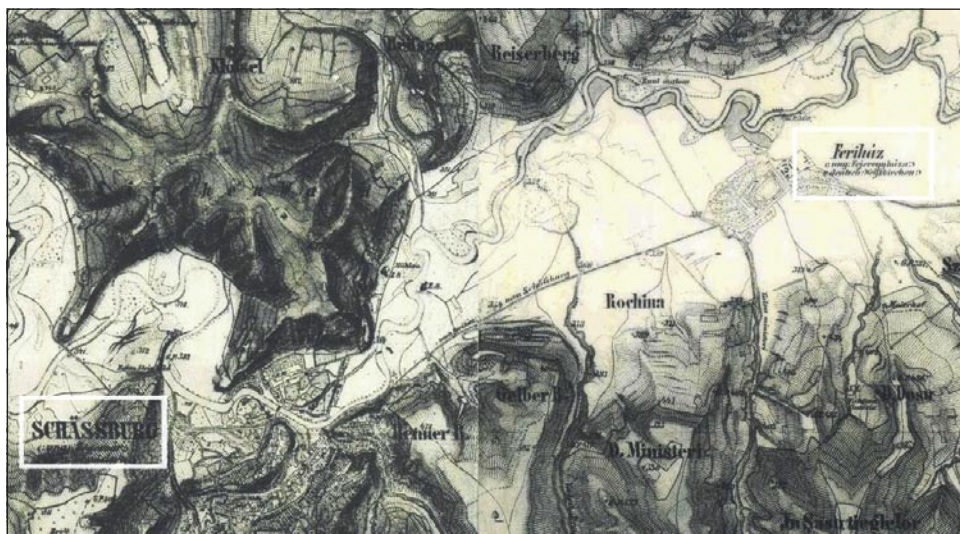
³⁶ Rosonczy 2013. 740. o.

³⁷ Oreusz hadtörténelmi munkájának a segesvári csatára vonatkozó részét először Szentgáli Antal ültette át magyar nyelvre a *Hadtörténelmi Közlemények* 1922–1923. évi számában. Az Oreusz-mű magyar nyelvű kiadását lásd: *Ivan Ivanovics Oreusz* 2003.

³⁸ Szentgáli 1922–1923. 282. o.

³⁹ *Ivan Ivanovics Oreusz* 2003. XII. térképvázlat.

⁴⁰ Szentgáli 1922–1923. 283. o.

5. kép: A harmadik katonai felmérés térképszelvénye az összecsapás területével (HM HIM, Térképtár)

közet helyét a rendelkezésre álló írásos források segítségével, az orosz kútfők által pontosan nem említett vizek megnevezésével jelölte már meg: „a harc színhelye ... a Segesvár és Fehéregyháza közötti terület, pontosabban szólva, annak a Nagykükküllőtől délre eső része lett. Ezt, délről északfelé, két vízér vágja át; az egyik, Fehéregyháza nyugati szélén, a Sárpaták, a másik, ettől az országúton mérve 1¼ kilométernyire az Ördögpaták.”⁴¹ Az összecsapás helyszínének azonosítását később Kovács Endre, Hermann Róbert és Kedves Gyula is elfogadta.⁴²

A fennmaradt írásos források segítségével az ütközet eseményei jól rekonstruálhatók. Míg Józef Bemnek az összecsapás kezdetekor 3100-3200 katonája és 16 lövege volt, addig Lüdersnek 9100-9200 katonája és 32 lövege. Az ütközet elején az orosz túlerő nem érvényesülhetett, ugyanis ekkor Lüders Segesvártól északra és keletre megosztva állomásoztatta erőit. Lüders 4500-4600 katonája és két ütege az Ördögpataktól nyugatra foglalt állást (az orosz hadrend legsebezhetőbb pontja a Segesvári-erdőben elhelyezkedő jobbszárny volt). Bem erői a Sárpataktól nyugatra, az Ördög-erdő és a Nagy-Kükküllő közt sorakoztak fel. (5. kép.) Az összecsapás során mindvégig Bem volt a kezdeményező fél, és több alkalommal intézett vakmerő támadást a Segesvári-erdőben levő orosz jobbszárny ellen. Bem balszárnyának a Segesvári-erdő ellen intézett utolsó, délután 4 és 5 óra közötti támadása végül pánikszerű menekülésbe fulladt, és ezzel párhuzamosan az orosz sereg balszárnya elsöprő erejű lovasrohamot intézett a magyar sereg jobbszárnya ellen. A megvert magyar sereg üldözésének a 7 órakor kezdődő eső vetett véget a Fehéregyházától ke-

⁴¹ Gyalóky 1932. 216. o.

⁴² Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 302–304. o.; Hermann 2001. 370. o.; Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004. 343. o.; Kedves Gyula – Ratzky Rita: Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzéssel. Gyomaendrőd, 2009. 157. o.

6. kép: Petőfi Sándor elképzelt halála
(HM HIM, 2006.184.1/Kp., fotó: Szikits Péter)

letre levő Héjjasfalvánál. Az orosz erők vesztesége 246 fő (41 halott) volt, a magyar sereg veszteségei elérték az 1300 főt (441 halott).⁴³

A segesvári ütközet kiemelt jelentőséggel rendelkezik az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc hadikronikájában, mivel ebben az összecsapásban esett el a költő és forradalmár Petőfi Sándor.⁴⁴ (6. kép.) A Petőfi Irodalmi Múzeum által 2015. május 7-én megrendezett irodalomtörténeti, hadtörténeti, illetve régészeti vonatkozású műhelykonferencia is mutatja, hogy a tudományos közvélemény nyitott a segesvári ütközettel kapcsolatos újabb kutatásokra. Ha a jövőben kedvező lehetőség adódik az összecsapás terepkutatására, mindenképpen nagy jelentőségű lesz a reális célok megjelölése és a munkamódszerek helyes megválasztása.

Még a kutatási célok meghatározása előtt fel kell tennünk a kérdést, hogy a kutató „lelőhely” milyen új- és modern kori tájhasznosítási módszerrel számolhatunk, illetve, hogy az ütközet helyszínének ma milyen topográfiai jellemzői vannak? Az ütközet területének jelentős része már a XIX. században mezőgazdasági művelés alatt állt: Lüders 1849. augusztus 2-i jelentésében külön megemlíttette, hogy a magas kukorica akadályozta a hadrend kialakítását.⁴⁵ A rendelkezésre álló felmérések (a második és a harmadik

⁴³ Szentgáli 1922–1923. 280–286. o.; Hermann 2001. 369–372. o.

⁴⁴ A jelen munkának nem tárgya a tévútra tévedt szibériai „Petőfi-kutatás” problematikája. A barguzini temető 7-es számú sírjában talált emberi maradványokkal kapcsolatos hipotézist a tudományosság teljesség igényével cáfolták. Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. Budapest, 2003.; Hermann 2012.

⁴⁵ „... a csapatok elhelyezésére is igen kevés a megfelelő hely, mert minden kis sík terület kukoricával van bevetve ...” Rosonczy 2013. 740. o. (Oreusz ugyanerről: „A Nagy-Küküllő, a patak és az országút közti egész területet olyan magas kukorica borította, hogy a dzsidást lándzsástól elnyelte ... Az országúttól a hegyekig terjedő rész pedig gabonakeresztekkel volt tele.” Szentgáli 1922–1923. 282. o.; Ivan Ivanovics Oreusz 2003. 298–299. o.)

7. kép: Szkarjatyin orosz vezérőrnagy segesvári síremléke
(HM HIM, 1423/Kp., fotó: Szikits Péter)

katonai felmérés térképszelvényei) szerint a történeti táj arculata korunkra jelentős mértékben megváltozott. A Segesvár és Fehéregyháza között vívott összecsapás területének egy részét a két település elhódította. Az orosz jobbszárny felállításának helyét is képező Segesvári-erdő területének lecsökkenését jól szemlélteti például, hogy az 1852-ben emelt Szkarjatyin-emlékművet (7. kép.) ma a település házai határolják.

A terepkutatást három tényező nehezíti:

- a történeti táj átformálódása,
- az intenzív mezőgazdasági művelés,
- a lelőhely (fém)hulladékkal való szennyezettsége.

Egy kiterjedt kutatás kapcsán két fő irányt határozhatunk meg:

1. az összecsapás egyes fontos helyszíneinek fémkereső műszeres terepbejárása,
2. a hadisírokkal kapcsolatos, a történeti hagyományban megmaradt topográfiai ismeretek régészeti hitelesítése.

A fémkereső műszeres terepkutatás legnagyobb sikere feltételezhetően a Sárpataktól nyugatra lokalizálható magyar hadrend felállításának helyénél várható. A harcok legnagyobb jelentőséggel rendelkező helyszínének vizsgálata esetében a Segesvári-erdő területének lecsökkenése és a területrészt szennyezettsége alapvető akadályt jelentheti a hatékony fémkereső műszeres kutatómunkának.

A hadisírok hitelesítő vizsgálatát Kovács László 2011-ben közzétett értékes adatgyűjtése segítheti. Kovács tanulmányában ugyanis a segesvári ütközethez köthető egyéni sírokra, illetve tömegsírookra (összesen tizenegy sírhelyre) vonatkozó topográfiai információt összegez.⁴⁶ A történeti emlékezetben megőrződött legnagyobb temetkezés – amely gróf Haller József adatai alapján mintegy 400 honvéd végső nyughelye – a Fehéregyházától délre, a volt „téglavető közelében” lokalizálható úgynevezett „nagy hármás tömegsír”.⁴⁷ A történeti hagyomány megőrizte a Bem menekülését segítő Daczó Zsigmond őrnagy és Zeyk Domokos százados (Bem segédtisztje) sírhelyének emlékét is. A Kolozsváron kiadott *Ellenzék* című lap nagy alaposággal írt a sírhelyről 1901-ben: „... Zeyk Domokos, Daczó és még négy hősi halált halt honvéd holttestét a tudat szerint Héjasfalván hantolták el. Közös sírjuk a keresztúri országút közelében, Héjasfalva község szélén, a vasúti sínektől 155 lépés távolságban van. E sírhelyt a nagy hazafi, néhai Haller József megvásárolta, körülkerítette, keresztet állított fölé, és haláláig gondozta.”⁴⁸ Mind a „nagy hármás tömegsír”, mind Daczó és társainak nyughelyében közös, hogy a valódi sírhelyeknek (!) tartott helyszíneken állítottak emlékművet (1887–1888 és 1901).⁴⁹ Mind a két emlékmű környezetében érdemes lenne geofizikai felmérést, illetve majd a felmérés eredményeire támaszkodó szondázó jellegű régészeti kutatást kezdeményezni.⁵⁰

Zárásul Kovács László 2011-ben megjelentetett tanulmányának befejező mondatát idézném: „Ennél többet egy budapesti íróasztal mellől jelenleg mondani aligha lehet.”⁵¹

⁴⁶ Kovács László Török Aurél (1885), Dienes András (1958) és Papp Kálmán (1986) adatgyűjtésének információit összesítette és vetítette ki az összecsapás helyszínére. Kovács 2011. 1122–1126. o.

⁴⁷ *Gyalóka* 1932. 230. o.; Kovács 2011. 1122. o.

⁴⁸ Honvédemlék Héjasfalván. *Ellenzék*, 1901. V. 21. 114. sz. 3. o.

⁴⁹ Kovács 2011. 1122., 1124. o.

⁵⁰ Honvédemlékmű melletti hadisír-feltárássra az elmúlt évek szolgáltatnak hazai példát. Az 1904-ben emelt, hatvani (Radnóti téri) emlékműnél az 1849. április 5-én, a Zagyvától nyugatra vívott lovassági összecsapásban elesett 9 honvédhuszár földi maradványait tárták fel régészek 2010-ben. (Az emlékműnél folytatott 2009–2010. évi próbafeltárás és a földradaros terepkutatás negatív eredménnyel zárult, az emberi maradványokra végül építkezéskor találtak rá.) Nagy Nándor: A hatvani 1849-es honvédemlékmű múltja. In: Hőseink nyomában. 2013. 45–46., 56–57. o.

⁵¹ Kovács 2011. 1128. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Carman* 2013. *John Carman: Archaeologies of Conflict. Debates in Archaeology.* London–New Delhi–New York, 2013.
- Clausewitz* 2013. *Carl von Clausewitz: A háborúról.* Ford. Szabó Júlia. Budapest, 2013.
- Gyalókey* 1932. *Gyalókey Jenő: A segesvári ütközet. (1849. július 31.) Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932) 1–2. sz. 186–235. o.
- Hermann* 2001. *Hermann Róbert: 1848–1849 – A szabadságharc hadtörténete.* Budapest, 2001.
- Hermann* 2012. *Hermann Róbert: A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála – a kutatás kérdőjelei. Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 437–462. o.
- Hőseink nyomában. 2013 *Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról.* Szerk. Tóth Zsolt. Budapest, 2013.
- Ivan Ivanovics Oreusz* 2003. *Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben.* Ford., s. a. r. és bev. Rosonczy Ildikó. Budapest, 2003.
- Johnson* 2007. *Matthew Johnson: Ideas of Landscape.* Malden, Oxford, Carlton, 2007.
- Kovács* 2011. *Kovács László: Petőfi Sándor fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1118–1128. o.
- Négyesi* 2010. *Négyesi Lajos: Csaták néma tanúi.* Budapest, 2010.
- Rosonczy* 2013. *Rosonczy Ildikó: A segesvári ütközet és Lüders orosz tábornok újravolt jelentései. Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 3. 719–748. o.
- Scott – Fox – Connor* 1989. *Douglas D. Scott – Richard A. Fox – Jr. Melissa A. Connor – Dick Harmon: Archaeological Perspectives on the Battle of the Little Bighorn.* Norman, 1989.
- Sivilich* 2005. *Daniel M. Sivilich: Evolution of Macro-Archaeology of the Battle of Monmouth – 1778 American Revolution War. Battlefields Annual Review*, 2005. 73–85. o.
- Sivilich* 2009. *Daniel M. Sivilich: What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey.* In: *Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War.* Ed. by Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker. Washington, DC., 2009. 84–101. o.
- Sutherland* 2006. *Timothy Sutherland: The Battle of Agincourt: an Alternative Location: In: Past Tense. Studies in the Archaeology of Conflict.* Ed. by T. Pollard – I. Banks. Leiden, Boston, 2006. 245–263. o.
- Szentgáli* 1922–1923. *Szentgáli Antal: A segesvári ütközet (1849. július 31.) orosz forrás nyomán. Hadtörténelmi Közlemények*, 23–24. (1922–1923) 279–289. o.